

ILLA DE ONS: UN PERSONAXE DIGNO DE ESTUDO “FRANCISCO GENARO ÁNGEL”

Por: Fernando Trigo & Tino Pardellas

NECESARIA ACLARACIÓN

Polo ano 1980 coincidín co Director desta revista en Ons, e debido a que compartiamos estancia no mesmo barrio (Caño), fixemos unha boa amizade. Daquela acompañeino en moitas ocasións ás proxeccións de diapositivas que facía por algunha casa insular e nos bares de Checho e Acuña. Pasaron os anos e cando souben que formaran unha asociación en Ons e que publicaban unha revista, volví contactar con el para que me enviara e ver se podía escribir algo nela sobre as miñas experiencias de mozo. Deume a oportunidade no 2008. Pedíume que fixera un pequeno artigo sobre o Patrimonio Arqueolóxico da Illa, para o que me facilitou toda a documentación necesaria. Ao ano seguinte escribí o primeiro artigo propiamente meu, da miña «Primeira viaxe a Ons e sobre o Faro», aínda que con algúns datos que Tinón tamén me facilitou,.

Foi a partires de aí que comecei a colaborar en Aunios pero, eu clasifícoo como: de segundo de bordo. Tinón necesitaba alguén que escribira sobre temática etnográfica e, para non acaparar el máis dun artigo en cada revista, pedíume que escribira eu sobre algunhas materias, para o que me pasaba todos os datos necesarios; eu escribía sobre o tema, logo os cotexabamos-corríxiamos e por último publicábase o artigo. É por iso que, para que quede aclarado, dos 12 artigos que levo publicados en Aunios só os dos números 14 e 27 son propiamente meus, os demais hai que poñelos como realizados entre Tinón máis eu, un poñendo os datos e outro escribindo e asinando. Este ano (2024), despois de tratado o asunto, decidimos aclaralo aos lectores e que a partires deste número 29, se o traballo é dos dous, levará os dous nomes.

Fernando Trigo

COMO XURDIU O ASUNTO (Introdución)

Foi polo ano 2005, cando o director da revista AUNIOS coincide con José Manuel Pereira Fernández na presentación en Pontevedra dun número da revista Nodales, editada polo Gremio de Mareantes, e na que os dous escribían cadanseu artigo.

Pereira Fernández é licenciado en Historia Contemporánea, autor de varios libros e numerosos artigos en revistas, prensa,..., e, sobre todo, un experto en escudriñar en arquivos e bibliotecas á busca de datos. Pardellas aproveitou para animalo a colaborar en Aunios, cousa que fixo ao ano seguinte cun artigo sobre “Cercos e xeitos, artes de pesca nas Rías Baixas Galegas no século XVI”, Aunios nº 11. 2006.

Pereira non coñecía a revista Aunios e, coa súa posterior lectura, puido comprobar o interese que tiña a Asociación Pineiróns pola Illa de Ons o que provocou que lles comentara que nunha das súas pescudas, no Arquivo Diocesano de Santiago, atopara, fóra de lugar, a documentación sobre o Foro de Ons.

Loxicamente o tema era interesante e animá-molo, se lle cadraba ir por Santiago, a localizalo de novo e escribir un artigo sobre el. Sorprendentemente non puxo pega ningunha e asegurounos que, tan pronto se achegara ata o Arquivo Diocesano, fotocopiaríano para nós.

E así foi, tróuxonolo fotocopiado, lido e ben estudado. Foi nese intre cando comezamos a contactar máis asiduamente e convencémolo para escribir un artigo sobre o Foro. Como bo investigador, nos ratos libres que lle permitían as súas pescudas e o seu labor profesional, púxose a buscar máis documentación sobre Ons e, a dicir verdade, en pouco tempo atopou a suficiente como para provocar nel un interese cara á Illa e á súa historia.

Arquivo Diocesano de Santiago de Compostela.
Foto: elrincondelagenealogia

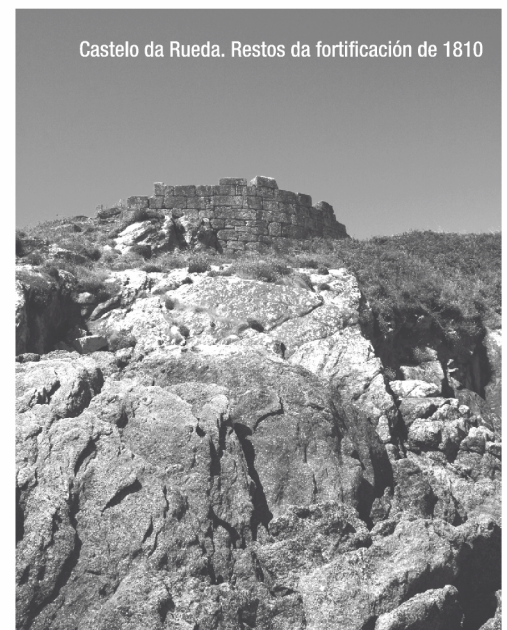
Foi así como, no seguinte número de Aunios, decide escribir sobre: “*A propiedade da Illa de Ons, unha aproximación de urxencia*”. Nº 12. 2007. Onde podemos comprobar, pola numerosa bibliografía que utiliza, o enorme esforzo investigador que fixo en pouco tempo, tendo en conta, que nunca antes indagara sobre ela.

Comentounos que co escaso tempo que destinou a buscar documentación, con todo o atopado e o pouco que hai escrito sobre a historia do arquipélago das Ons, podería ser un tema de estudo e análise moi interesante para calquera investigador, sempre e cando, conte cunha axuda económica para realizalo, por mor do tempo que habería que dedicarlle en exclusiva, polas continuas viaxes e estancia nas diferentes localidades galegas e estatais para visitar os arquivos necesarios e para outro tipo de gastos que xurdirían durante a busca de información.

Loxicamente PineirÓns non podería facerse cargo deses gastos pero si deu a idea de presentar unha proposta á Dirección do Parque Nacional Illas Atlánticas para ver en que medida lles interesaba o tema e poderían subvencionar a investigación. Como viña sendo habitual, a primeira resposta foi negativa, as cuestións históricas e etnográficas non interesaban a un organismo dirixido, na súa maioría, por biólogos, pero, ante a nosa insistencia, a Dirección do Parque púxonos en contacto co Presidente do Padroado do Parque Nacional.

Nunha mínima conversa telefónica, o Presidente do Padroado, deixounos abraiados cando nos dixo que xa iniciaran conversas, nada menos que con Ramón Villares e que o seu equipo se ía encargar de realizar ese estudo histórico sobre a Illa de Ons. O noso escepticismo foi maiúsculo, primeiro porque se preocuparan de realizar un estudo sobre a Historia de Ons e segundo pola persoa escollida que o seu caché ía ser o suficientemente alto como para o Padroado gastalo en investigación histórica.

Informamos a Pereira e, sen ter todas consigo de que o Sr. Villares fose facer ese traballo, como coidamos que así foi (ata agora, 2024, non temos coñecemento de que o historiador Ramón Villares, fixera investigación algunha sobre a Historia de Ons pagada polo Parque ou polo Padroado), retirouse do proxecto, non sen antes deixarnos unha chea de apuntes e documentación sobre as poucas pescudas realizadas, entre as que queremos destacar neste artigo, pola súa importancia, as relacionadas cun personaxe que tivo especial relevancia entre os anos 1810 – 1828 na historia e sucesos acaecidos na Illa de Ons: Francisco Genaro Ángel.

Castelo da Rueda. Restos da fortificación de 1810

POR QUE, GENARO ÁNGEL, CHAMOU A ATENCIÓN DO INVESTIGADOR?

Como todos os que intentamos investigar sobre Ons, Pereira, bebeu do magnífico traballo de Salustiano Portela Pazos “*Apuntes para la Historia de la Isla de Ons*” e, nun principio, todo parecía ir ben.

Na páx. 56 de dito traballo, nomea Salustiano a F. Genaro Ángel e comenta: “... sospechamos había sido el director de las obras que ya se habían comenzado en el año 1810...”. Nun principio, así quedou a cousa, pero a medida que ía entrando no estudo e xurdían novos datos, comeza a sospeitar sobre este personaxe, en especial, ao facerse cargo da compra da maioría das Accións de Primeira Clase coas que a Xunta de Armamento e o Cabido ían a facer fronte aos enormes gastos que traería a instalación das baterías de defensa na Illa.

Para entender mellor o xurdir da aparición de Genaro Ángel, habería que pescudar na historia anterior ao século XIX, pero sería moi longo explicar o tema do por que da necesidade destas Baterías de Defensa, con toda a trama da propiedade de Ons dende o século XV e cales foron os motivos que levaron a establecer reunións e chegar a acordos co Cabido para a súa construción, por iso, recomendamos a lectura en Aunios destes artigos¹. <http://bueu.esy.es/Revistas/Aunios/indiceAunios.htm>

¹ Fernando Miranda Almón. “*A Illa de Ons: Un breve repaso histórico sobre a súa propiedade*”. Aunios 10. Páxs. 62-64
 Celestino Pardellas de Blas. “*A propiedade da Illa de Ons*”. Aunios 7. Páxs. 41-45. Celestino Pardellas de Blas. “*Ons, propiedade, administración, veciños... (I)*”. Aunios 14. Páxs. 31-37. Celestino Pardellas de Blas. “*Ons, propiedade, administración, veciños... (II)*”. Aunios 15. Páxs. 46-51. Celestino Pardellas de Blas. “*Ons, propiedade, administración, veciños... (III)*”. Aunios 16. Páxs. 11-18. Celestino Pardellas de Blas. “*Ons, propiedade, administración, veciños... (IV)*”. Aunios 17. Páxs. 31-38. Celestino Pardellas de Blas. “*Baterías de defensa na Illa de Ons (I)*”. Aunios 22. Páxs. 38-43. Celestino Pardellas de Blas. “*Baterías de defensa na Illa de Ons (II)*”. Aunios 23. Páxs. 19-21. Celestino Pardellas de Blas. “*Baterías de defensa na Illa de Ons (III)*”. Aunios 24. Páxs. 2-5.

José M. Pereira Fernández. “*A propiedade da Illa de Ons. Unha aproximación histórica*”. Aunios 12. Páxs. 2-6

Ons, no 1810, formaba parte do conxunto de lugares onde se ían a instalar fortificacións para defender a entrada polo mar cara a Galicia, pero o custo era elevado, polo que a Xunta de Defensa decidiu priorizar e Ons quedou relegada e sen investimentos para seguir coas obras xa comezadas. Foi así como o encargado de levalas adiante, o cura de Sanxenxo Salvador López Gil, vese na obriga de buscar recursos e, entre outras fórmulas, chega a acordos co “propietario” de Ons, o Cabido Catedralicio, e dividen gran parte da Illa en terreos cultivables, que a modo de Accións de Primeira Clase, pónense á venda a quen queira traballalas e como única cláusula, o pago dunha renda anual e deixarlle uns terreos á Igrexa Compostelá para un posible uso futuro.

A probable documentación que eses acordos traería consigo, é do interese de Pereira para a súa investigación, e acode a diferentes arquivos como: o do Reino de Galicia, Diocesano, San Martiño Pinario,...., a busca de información.

Chamoulle moito a atención que unha documentación relativamente recente e de suma importancia, tanto para o Cabido, como para Defensa e propietarios das Accións, non fose doada de atopar e, ata chegou a comentar, que en certas institucións, parecía como se algunha documentación a fixesen desaparecer.

Esta posibilidade, deixa moitas incógnitas que pasan a ser portas abertas sobre a importancia da investigación do contido desa documentación, entre outros ocultos motivos, polo seu interese actual co tema da propiedade da Illa.

Ante as dificultades iniciais de atopar eses documentos, Pereira Fernández, vai tirar por outros camiños de busca e, nun principio, vaise centrar na figura de Genaro Ángel, pois lle resultaba moi estraño que un *Jefe de Obras*, como dicía Portela Pazos, tivera o potencial económico tan grande como para facerse con máis do 50% das Accións, tendo en conta o prezo real, que debería ser elevado, como para poder sufragar con elas o custo das Baterías.

Apuntaba e tiña claro, que a busca de información e documentación sobre un suposto “xefe de obras” ía dar uns resultados negativos pero, como nunca se sabe, púxose ao traballo e, quen llo ía dicir, saltou a lebre!!! Francisco Genaro Ángel era un capitalista catalán, con residencia en Pontevedra, concretamente nunha das mansións brasonadas da pontevedresa Praza do Teucro, propietario do Pazo de Lourizán, con infinidade de negocios de todo tipo pola provincia de Pontevedra, entre as que se atopaba, unha ou varias Fabricas de Salga na Enseada de Aldán. Agora si, algúns acontecementos ían ter a súa lóxica.

CAL SERÍA O MOTIVO DO XURDIR, NA HISTORIA DE ONS, DE FRANCISCO GENARO ÁNGEL

Agora todo comezaba a encaixar e a medida que pescudaba na vida de Genaro Ángel, ía atopando a lóxica da súa relación con Ons. Como dicíamos, o encargado de levar o peso das obras da Fortificación en Ons, era o párroco de Sanxenxo, López Gil, cura que era tamén de Salcedo (Pontevedra) parroquia que limita coa de Lourizán, lugar, onde Genaro Ángel posuía o seu Pazo.

É fácil supoñer que López Gil coñecera a Genaro Ángel e que soubera do seu importante capital e, cando xurdiu a necesidade de buscar persoas podentes para a compra de Accións na Illa, pensara nel como home de negocios e que, como tal, lle buscaría unha saída proveitosa á substancial contribución que lle ía supoñer a compra desas Accións.

Nun principio, xunto co cura de Sanxenxo, Genaro Ángel encargouse de poñer todo a andar. Parece ser que estivo en Ons, ou mandou a algunha persoa con coñecementos para, xunto co enxeñeiro que deseñara as obras, Sr. Cossio, parcelaran as terras aptas para o cultivo. Logo, el escolleu as mellores e as demais encargouse López Gil de buscar compradores que as traballaran e foran o suficientemente solventes para pagalas e despois aboar a cota imposta polo Cabido.

Non sería desatinado pensar que Genaro vira na Illa un lugar ideal para a instalación dunha fábrica de salga como as que xa posuía en Aldán e que, segundo parece, tan bos resultados deron noutras illas como Cíes e Sálvora, e que anos máis tarde, sendo “dono” de Ons o Marqués de Valladares, tamén montaron en Ons.

Pero non, co paso do tempo e vendo que a fortificación non ía arriba, que os cartos aportados gastábanse igual, que dende a Xunta de Armamento non poñían orde,...., e que as perspectivas de posibles incursións marítimas alleas ían desa-

Pazo de Lourizán, que foi propiedade de Francisco Genaro Ángel

parecendo, Genaro Ángel, decide alugar os terreos que mercara coas Accións a persoas da costa próxima, principalmente da súa zona de Lourizán e Morrazo, que se instalaran familias a vivir e traballar os terreos,..., mentres el buscaba algunha posibilidade económica a todo o alí mercado e investido.

Podemos dicir que mentres el estivo ao cargo dos seus terreos de Ons, é dicir, ata a súa morte no 1828, non tivo ningún tipo de problema nin co Cabido, pagando anualmente a renda convida, nin coas familias que viñeron de aluguer aos seus terreos. Segundo parece, el cobraba polos terreos aos arrendatarios, onde estaba incluída a renda ao Cabido, e encargábase despois de pagar ao Arcebispado. Nunca houbo ningún tipo de litixio entre Genaro Ángel, arrendatarios e Cabido.

COMO LEVOU A SÚA RELACIÓN CON ONS, GENARO ÁNGEL

Como home de negocios que era, veu a oportunidade de compra e non dubidou en arriscarse, á vez de participar no labor de defensa que lle encomendaran ao, supoñemos, seu amigo o cura de Salcedo. Cando decide alugar os terreos aunienses, mentres buscaba un sentido aos terreos mercados, a relación cos arrendatarios e o pago ao Cabido foi levado sen atrancos, e en varias ocasións, e fíxoo satisfactoriamente, tivo que mediar en pequenos conflitos xurdidos cos cultivadores das terras que arrendaba Salvador Gil..., o que demostra que, aínda sen ver en Ons un lugar de beneficio inmediato, tiña unha certa preocupación polo arquipélago.

Pensaba Pereira que o poder de Genaro Ángel, tanto dende o punto de vista económico como tamén político, foi o que botou atrás as intencións dos descendentes da familia Montenegro cuxos antepasados, no seu momento, asinaron o Foro coa Igrexa Compostelá. Estes herdeiros, souberon dos propósitos de fortificación da Illa e intentaron dar conta á *Junta Superior de Defensa* de que a eles pertencía a súa propiedade. Pero dende o organismo de defensa

fixeron caso omiso da reclamación e, supoñemos que nun principio á espera de acontecementos, non se atreveron a preitear, xa que terían que facelo primeiro co Cabido, e pensamos que as cláusulas postas no acordo do Foro non foran cumpridas e, agora a maiores e despois do tema das Accións, tamén terían que litigar cun potentado como era Genaro Ángel, que de seguro, ía a poñer toda a carne no asador para seguir mantendo as terras que adquirira coas Accións.

Podemos asegurar que no tempo que Genaro Ángel tivo ao seu cargo a maior cantidade de terreos de Ons, non houbo problema algún na Illa, agás que a fortificación non chegou a realizarse. Os conflitos viñeron despois do seu pasamento, cando os seus testamentarios non seguiron o seu exemplo e comezaron a ter discrepancias cos arrendatarios e co Cabido, o que deu forzas ao Marqués de Valladares, como herdeiro dos Montenegro, para preitear con eles, despois co Cabido e por último cos veciños xa establecidos na Illa. Pero esa xa é outra historia.

CONCLUSIÓN

Como levamos dicindo nestes 26 anos de historia de Pineiróns e de Aunios, o noso obxectivo é dar a coñecer as peculiaridades de Ons para que persoas cualificadas a estuden dun xeito científico e técnico; de aí que pensamos que este persoeiro Francisco Genaro Ángel é digno dun estudo profundo, tanto para a historia de Pontevedra como, sobre todo para nós, a de Ons, xa que a súa incursión na Illa deu pé a unha serie de cuestións que habería que investigar e clarear.

Temas como: Cal foi o motivo da compra dunha importante cantidade de Accións de Primeira Clase. Por que dende a *Junta de Defensa* acudiuse ao Cabido, como propietaria, e non aos herdeiros da familia Montenegro que tiñan un Foro dende o s. XV. Onde está arquivada toda esa documentación e por que algún historiador pensa que a fixeron desaparecer. Os arrendatarios que alugaron eses terreos de Genaro Ángel ao igual que os que o fixeron a Salvador Gil e os que posteriormente viñeron antes de que o Marqués de Valladares se fixera cargo, legalmente ou non, da Illa, terían a posibilidade de demostrar que eses terreos lles pertencen? Cal sería o motivo de que os testamentarios de Genaro Ángel, nun momento do lite co Marqués, non seguiron preiteando por uns terreos que Genaro mercara de xeito legal?...

Poderíamos seguir facéndonos preguntas, pero dou por seguro, como lle pasou a Pereira Fernández como investigador e descubridor deste suposto «*Jefe de obras*», que a medida que se profunde no seu estudo, van ir xurdindo novos datos que nos levaran a outros que, á súa vez, a ciencia certa, levaranos a coñecer máis polo miúdo a verdadeira Historia da Illa de Ons.